

Andrzej Żurowski

Przedstawienia szekspirowskie w XVII i XVIII wieku na ówczesnych i dzisiejszych ziemiach polskich

Słupskie Studia Historyczne 12, 33-52

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ ŻUROWSKI

PAP SŁUPSK

**PRZEDSTAWIENIA SZEKSPIROWSKIE W XVII I XVIII
WIEKU NA ÓWCZESNYCH I DZISIEJSZYCH
ZIEMIACH POLSKICH**

[...] nic nie oddaje wierniej biegu rzeczy tego świata niżli tragedie i komedie ukazujące ludzi i ich losy niczym w zwierciadle, w którym każdy może ujrzeć i rozpoznać samego siebie.

(Z supliki o zgodę na występy, skierowanej do Rady Miasta Gdańska przez Johna Greena, Roberta Reinoldsa i wszystkich angielskich komediantów, czytanej w Senacie 29 lipca 1616 roku¹)

I to właśnie jest powód fundamentalny, dla którego warto zajmować się dziejami scenicznych ucieleśnień tragedii i komedii Szekspira. Nic nie oddaje wierniej biegu przemian stylu myślenia o tym świecie oraz estetycznej i emocjonalnej skali wrażliwości kolejnych pokoleń ludzi i ich losów niczym w zwierciadle, w którym możemy ujrzeć i rozpoznać naszych przodków i samych siebie.

Zanim przemówił w teatrze po polsku, Szekspir z dawna już na scenach Rzeczypospolitej mówił po angielsku i niemiecku. Prawdopodobnie jeszcze za swego życia, później też po francusku. Cała przeto nasza historia sceniczna Szekspira zaczęła się dużo wcześniej, zanim zaczęła się na dobre. W kilku tomach usiłowałem zarysować dwustuletnią historię Szekspira w teatrze polskim². Ten spacer – który zajął mi ponad trzydzieści lat bibliotecznych szperań i setki wieczorów na widowni – obejmuje kulturowe zjawisko myślenia Szekspirem po polsku. Nie oddaje natomiast pełnego

¹ Cyt. za: J. Limon, *Gdański teatr elżbietąński*, Wrocław 1989, s. 50.

² Por.: A. Żurowski, *Szekspiriady polskie*, Warszawa 1976; A. Żurowski, *Szekspir w cieniu gwiazd*, Gdańsk 2001; A. Żurowski, *Szekspir – ich rówieśnik*, Gdańsk 2003; A. Żurowski, *Myślenie Szekspirem*, Warszawa 1983; A. Żurowski, *Szekspir i Wielki Zamęt*, Pelplin 2003.

obrazu tego fenomenu w Polsce. Czeką nas jeszcze spacer poprzez wcześniejszych – bagatela! – lat dwieście. Czyli: cała „prehistoria” – koleje obcojęzycznych u nas przedstawień szekspirowskich. Wszystko to, oczywiście, nie należy do dziejów polskiego teatru, jest natomiast wielką kartą z dziejów teatru w Polsce. Tego miejsca na skrzyżowaniu kultur, które przez stulecia czerpało i twórczo transponowało sztukę i myśl bliższych i dalszych pobratymców w twórczości i myśleniu. Aż w końcu wieku XVIII zaczęliśmy ze sceny mówić Szekspirem po polsku. Poprzez przeróbki oryginalnych dramatów Stratfordczyka, adaptacje, scenariusze, które wypełniały scenę polską przez pierwszą połowę XIX stulecia. To, co kiedyś nazwałem *szekspiriadami*, Anglicy zwą *Shakespearelike*. W kulturze zachodnioeuropejskiej – angielskiej, niemieckiej, później francuskiej – zjawisko było już z dawna zadomowione; bujnie rozwijało się od wieku XVII. W Polsce również. W epoce szekspiriad sceny polskiej miało już solidne, dwustuletnie podwaliny w europejskiej, także u nas, kulturowej tradycji, wiodącej od cudzoziemskich, zwłaszcza angielskich, później niemieckich komediantów wędrownych. Owe „archeologii” i „prehistorii” pominąć niepodobna. Gdzieś u tych źródeł sączyć się bowiem zaczyna jeden z wielkich, niezbywalny i wielowymiarowy nurt w dziejach polskiej kultury – całe owo kapitalne zjawisko *Szekspira polskiego*; nieustannie przeobrażający się i nawarstwiający proces – jeden z węzłowych dla tożsamości teatru polskiego i dla tego wszystkiego, co zeń na kolejnych równieśnych promieniuje³.

Wszystko, co dotyczy dziejów Szekspira w Polsce, na serio w badaniach zaczyna się od Wiktora Hahna⁴. Opierając się na wstępnych rozpoznaniach poprzedników i przede wszystkim dzięki benedyktyńskiej, przez dziesiątki lat prowadzonej własnej kwerendzie, z wieloma – co oczywiste – pomyłkami i lukami, Hahn daje bezcenny zarys pejzażu czterech stuleci obecności Stratfordczyka na scenach Rzeczypospolitej. Jego wykaz „utworów Szekspira na ziemiach polskich w XVII i XVIII wieku”⁵ granych w językach obcych z natury rzeczy jest jeszcze ledwie rekonesansowy, w wielu punktach polemiczny, wątpliwy bądź dzisiaj z pewnością nietrafny. Tym większy szacunek budzą wątpliwości badacza, który raz po raz używa słów „prawdopodobnie” taka czy inna sztuka, „być może” w języku angielskim lub niemieckim. Część z owych niejasności po dziś dzień nie została rozwikłana i zapewne nie zostanie rozwikłana nigdy. Nie pomniejsza to wagi ustaleń ogólnych.

Wobec pierwszego okresu obecności Szekspira na scenach Rzeczypospolitej, czyli w pierwszej połowie wieku XVII, przyjdzie obracać się w sferze hipotez. Hahn pisze ostrożnie, iż „zachodzi wysoce uzasadnione prawdopodobieństwo, że wszystkie, lub przynajmniej niektóre ze sztuk, które wystawiano w Grazu w latach 1607-1608 i w Dreźnie w r. 1626, grano także w Elblągu, Gdańsku i Warszawie w latach 1607, 1615-1619”⁶. Po dogłębnych, przeprowadzonych w ostatnich dekadach XX

³ Por.: A. Żurowski, *Demon? błazen? cynik? czyli Żywot sceniczny Ryszarda III Wiliama Szekspira w teatrze polskim*, Gdańsk 2000, s. 11.

⁴ Por.: W. Hahn, *Shakespeare w Polsce. Bibliografia*, Wrocław 1958.

⁵ Por.: tamże, s. 142.

⁶ Tamże.

wieku badaniach materiałowych Jerzego Limona⁷ wciąż wobec repertuaru szekspirowskiego epoki w Polsce mamy jedynie wysoce uzasadnione prawdopodobieństwo. Dobrze, że prawdopodobieństwo uzasadnione coraz dobitniej.

Wątpliwości dotyczą repertuaru, adaptatorów sztuk, języka, w którym grano, trup aktorskich, by nie wspomnieć o kompletności zapisów i pełnym zestawie przedstawień. A ciągną się te niejasności daleko poza pierwszą fazę zjawiska, zwaną peregrynacjami kontynentalnymi „angielskich komedianów”, czyli poza mniej więcej połowę wieku XVII. Druga połowa tegoż stulecia bywa szekspirowsko równie zagadkowa. Faktów sporo – pewności niewiele. Omyłki i zasiedziałe nieporozumienia⁸. Trupy „niezidentyfikowane”, datowania u różnych autorów rozbieżne nawet o dziesiątki lat⁹. Ostoją bywają dawni badacze niemieccy, choć – przy całym szacunku – nieco już przy dzisiejszym stanie wiedzy anachroniczni.

Nieoceniony, również dla dzisiejszej teatrolologii, Wiktor Hahn pisał: „Osobną kartę stanowią dzieje Szekspira na scenach niemieckich w Wielkopolsce, zwłaszcza w Poznaniu. Rzeczy te są w literaturze niemal zupełnie nie opracowane. [...] Społeczeństwo polskie bojkotowało przedstawienia w teatrach niemieckich w Wielkopolsce, nie miały te przedstawienia zasadniczo żadnego wpływu na recepcję Szekspira w Polsce. [...] To samo dotyczy przedstawień we Wrocławiu, Szczecinie, Gdańsku (od czasu przyłączenia do Prus)”¹⁰. Myli się wielki prekursor. W XIX wieku polskie społeczności Wielkopolski czy Śląska zaiste, choć nie jednomyślnie, ze zrozumiałych ideologicznych względów bojkotowały i teatr niemiecki, i niemieckojęzyczną tradycję teatralną, która w istocie należała wszak do dziedzictwa również... polskiej kultury artystycznej. A w każdym razie – do dziedzictwa kultury teatralnej ziem polskich.

Należy zdecydowanie podkreślić, że wprawdzie omawiany proces nie dotyczy Szekspira artykułowanego polszczyzną, lecz jest to Szekspir tegoż miejsca, niezależnie od języka, jakim przemawiał ze sceny. Cóż, że zjawisko – wedle dotychczasowych badaczy – wykracza poza krąg dziejów polskiego Szekspira? Występowało

⁷ Por.: J. Limon, *Gdański teatr...*; oraz zwłaszcza *Gentlemen of a Company. English Players in Central and Eastern Europe, 1590-1660*, Cambridge 1985.

⁸ Właśnie z powielanej omyłki badaczy wziął się rzekomy *Wieczór Trzech Króli* jakoby grany w Warszawie w roku 1677. Pod tą datą komedię odnotowuje W. Hahn: „(przeróbka, tytuł niem.: *Tugend- und Liebesstreit*). Występ bliżej nieznaney trupy niemieckiej” (*Shakespeare...*, s. 143). Jarosław Komorowski (*Czy angielscy komediani grali w Polsce Shakespeare'a?*, Pamiętnik Teatralny 2003, z. 3-4, s. 10-11) udowodnił, że w ślad za nieporozumieniem, które wprowadził Ludwik Bernacki (*Notatki do dziejów teatru w dawnej Polsce. 2. Komediani angielscy w XVII wieku*, Pamiętnik Literacki 1910, s. 273) po „niedokładnej lekturze” dzieła Wilhelma Creizenacha (*Die Schauspiele der englischen Komödianten*, Berlin und Stuttgart 1889, s. 55-58) „Hahn błędnie zrozumiał lakoniczny zapis Bernackiego [...] i zlokalizował wystawienie *Tugend- und Liebesstreit* w... Warszawie” jako grany tu w 1677 roku *Wieczór Trzech Króli*.

⁹ Np. W. Hahn (*Shakespeare...*, s. 143) datuje toruńską przeróbkę *Króla Leara* w wykonaniu komedianów wiedeńskich na około 1743 roku; podobnie I. Stadniczeńko, *Przedstawienie „Króla Lira” w Toruniu w pierwszej połowie XVIII wieku*, Tygodnik Toruński R. 1, 1924, nr 10, s. 1-2, nr 11, s. 2, nr 12, s. 1-2; natomiast Jarosław Komorowski, *Polskie szekspiriana*, Pamiętnik Teatralny 1991, z. 1, s. 5-17, przekonywująco datuje spektakl na rok 1701.

¹⁰ W. Hahn, *Shakespeare...*, s. 203.

na ziemiach polskich, i to obficie już w XVII wieku. W pewnych okresach w sposób nader istotny. Szekspir grany przez zespoły angielskie, niemieckie, później też austriackie i francuskie, tworzył i dawał Polakom pewien obraz człowieka i sposoby oglądu tutaj postrzeganej rzeczywistości. I cóż, że nie jest to Szekspir polski?! Jest to Szekspir w Polsce, jak go chciała i potrafiła pojmować oraz jak potrafiła pojmować samą siebie. I – zważmy – jest to Szekspir ściśle związany z wielokulturową świadomością ówczesnej Rzeczypospolitej, nie tylko „obydwu narodów”, także Polski niemieckiej, holenderskiej, angielskiej, żydowskiej. Dlatego tak ważne, iż nie tylko w Warszawie, ale także szczególnie gęsto w Gdańsku, Elblągu, Królewcu, Lwowie, mówił Szekspir wielojęzycznym Polakom o nich w różnych językach we wszystkich zakątkach ich kraju¹¹.

Z drugą połową XVIII wieku rzecz – wydawałoby się – dużo prostsza. I prawda to, choć i w tym półwieczu przyjdzie zmagać się z niejedną wątpliwością. Choćby przy datowaniu przedstawień w wielkopolskiej Rydzynie, także szekspirowsko ważkim tamtymi laty ośrodkiem teatralnym. Rozkosz badaczowi przynoszą dopiero ostatnie dekady tegoż stulecia. Choć komfort to także niepełny. Przyjdzie wadzić się o detale związane z premierą i wznowieniami pierwszej po polsku szekspiriady – czy raczej preszekspiriady – *Samochwał albo Amant Wilkołak* w Warszawie około roku 1782 i 1786, o *Henryka IV, Króla angielskiego* we Lwowie w 1793 roku¹², zmagać z niepewnościami co do ostatnich w XVIII wieku przedstawień. Wszystko to perwersyjne rozkosze teatrologów. Acz, cóż – pozwólcie Czytelnicy bibliotecznym purystom na odrobinę ekscytującej perwersji.

¹¹ W moim zestawieniu przedstawień szekspirowskich zrozumiałe wątpliwości może budzić włączenie doń spektakli granych w Królewcu, Elblągu, Wrocławiu, skoro miasta te w bardzo długich okresach historycznych znajdowały się poza władzą dawnej Rzeczypospolitej bądź Polski współczesnej. Grane tam przedstawienia odnotowuję zatem tylko wybiórczo, z rzadka, przy okazji najściślejszych kontaktów obcojęzycznych trup lub aktorów, którzy grali również w teatrach na obszarach bezdyskusyjnie związanych z Rzeczpospolitą. Chodzi tu bowiem o regiony, które znajdowały się na kulturowych obrzeżach Polski i często pozostawały z nią w bezpośrednich, wręcz personalnych powiązaniach. Taki punkt widzenia wydaje się uzasadniony przy myśleniu o kulturze XVII- i XVIII-wiecznej Polski – wielonarodowej, wieloetnicznej i wielokulturowej. Miasta i regiony, które wcześniej bądź dużo później znajdowały się pod polityczną władzą Polaków, kulturowo współtworzyły także teatralny, a w tym naturalnie i szekspirowski, pejzaż luźnej struktury o wielowarstwowych powiązaniach.

Kiedy w lipcu 1664 roku Bogusław Radziwiłł ogląda w Królewcu *Die Böse Katarine*, od granicznego 1657 roku Prusy Książęce nie mają już formalnych związków z Rzeczpospolitą jako ziemie lenne. Trudne do przecenienia w przebiegu interesującego nas zjawiska w drugiej połowie XVIII wieku są zespoły niemieckie, które grają Szekspira w Gdańsku, wystawiają go równoległe w swej głównej siedzibie – właśnie w Królewcu; pod koniec i XVII, i XVIII wieku szekspiry w przecieź niepolskim naówczas Wrocławiu bywają kreowane przez te same zespoły bądź tychże aktorów, którzy wchodzą na sceny Torunia, Warszawy, Krakowa. Wydaje mi się to dostatecznie motywować przynajmniej szkicową penertację szekspirowskich zasobów również w ośrodkach wobec Rzeczypospolitej przygranicznych.

¹² Por.: J. Komorowski, *Korespondencja*, Dialog 1993, nr 12, s. 179-180; W. Shakespeare, *Henryk IV, Król Angielski*. Anonimowy rękopis teatralny grany 21 sierpnia 1793, odnalazł i opr. A. Żurowski, Dialog 1993, nr 10, s. 69-71.

Wszystko, co w Polsce wiąże się z Szekspirem, początek miało w Gdańsku. To tutaj wielki czarnoskóry tragik Ira Aldridge w styczniu 1854 roku podczas swego pierwszego europejskiego tournée *Otellem*, *Shylockiem* i *Makbetem* otwierał u nas epokę gwiazd¹³. Ale to już bardzo późna historia. Tutaj to, w Gdańsku, prawdopodobnie za swego życia Szekspir debiutował u nas w jedynym poza Londynem budynku teatralnym w stylu elżbietańskim – wzniesionej około roku 1610 Szkole Fechtunku – a może i jeszcze wcześniej. W istocie Szekspir debiutował w Polsce... kilkakrotnie. I nie da się powiedzieć, który z tych debiutów był najważniejszy; takie wartościowanie nie ma sensu. Każdy z nich był równie istotny w rozwoju fenomenu polskiego Szekspira. Tłumaczony na język polski wprost z oryginałów zaczął trafiać na nasze sceny od lat czterdziestych XIX wieku – i to był czas debiutów polskiego Szekspira nowożytnego. Wcześniejsze półwiecze to epoka krojonych z niemieckich i francuskich przeróbek szekspiriad polskich – i nie wadźmy się o to, czy za pełny szekspiriadowy debiut polskiego Szekspira po polsku przyjmujemy *Samochwała* w roku 1782, *Henryka IV* w 1793 roku, czy *Groby Weroni* w 1796 roku; istotny jest proces, ważniejszy niż jego cegiełki. A proces już trwał od blisko dwustu lat – polska prehistoria szekspirowska. Kiedy dokładnie nastąpił ów pierwszy, anglo- czy może niemieckojęzyczny debiut Szekspira w Polsce – pewności zapewne nie będziemy mieć nigdy. W każdym razie obcojęzyczny Stratfordczyk obficie zasiedlał polskie sceny całego XVII i XVIII wieku od Gdańska po Kraków i od Warszawy po Lwów. I bardzo wiele wskazuje na to, że wszystko to zaczęło się w Gdańsku. Tak wiele, iż niektórzy badacze mają co do tego hipotetyczną nieomal pewność.

Nie jest to, naturalnie, przekonanie bezdyskusyjne. Jarosław Komorowski, wytrawny przecież, wręcz po niemiecku skrupulatny badacz i szekspiriomaniak, w zdecydowaną wątpliwość podaje wnikliwie umotywowane przez Jerzego Limona hipotezy dotyczące szekspirowskiego repertuaru komediantów angielskich w Polsce. „Pewne jest tylko – pisze – że goszczący u nas w latach 1607-1619 zespół Johna Greena (i żaden inny) miewał w repertuarze – nieco wcześniej w Grazu i znacznie później w Dreźnie – utwory oparte po części na szekspirowskich wątkach, a potem także kilka sztuk Szekspira w niemieckojęzycznych przeróbkach prozą. Czy cokolwiek z tego pokazał na ziemiach Rzeczypospolitej, nie wiadomo, gdyż w ogóle nie istnieje źródłowe potwierdzenie odegrania jakiegoś konkretnego utworu, a przekazy pośrednie wymagają dziś nowej, wnikliwej analizy”¹⁴. Tej otóż właśnie dokonał niedawno Limon. Aliści – wnikliwie analizy zawsze można i warto prowadzić od nowa.

Ma Komorowski rację, kiedy w innej publikacji stwierdza, że w wielu kwestiach dotyczących szekspirianów u angielskich komediantów w Polsce, choć „rzecz warta jest szczegółowych dociekań”, to i tak „wyniki mogą mieć jednak w najlepszym wypadku rangę lepiej czy gorzej udokumentowanych hipotez”. Hipotezy Limona udokumentowane są akurat lepiej. A to, że „niemieckojęzyczne przeróbki prozą”

¹³ Por.: H. Marshal, M. Stock, *Ira Aldridge. Ciemnoskóry tragik*, tłum. I. Tarłowska, Warszawa 1989, s. 197.

¹⁴ J. Komorowski, *Piramida zbrodni. Makbet w kulturze polskiej 1790-1989*, Warszawa 2002, s. 9-10.

dramatów Szekspira u angielskich komediantów były „często bardzo odległe od oryginału”, niczego w istocie nie zmienia. Proces szekspirowskich modyfikacji był już wszak w pełnym toku i świadczy jedynie o spolegliwości tej dramaturgii na wszelakie czynione na niej dziwactwa, o „luzach” interpretacyjnych sztuk Szekspira umożliwiających wprowadzanie ich w nieoczekiwane nowe warunki inscenizacyjne i konteksty kulturowe. Dla Komorowskiego problemem zasadniczym jest to, że „w ogóle nie istnieje źródłowe potwierdzenie odegrania u nas przez angielskich komediantów jakiejś konkretnej sztuki”. Prawda, jest to problem. I nad podobnym biedzi się sam Komorowski, kiedy usiłuje ustalić zespół, który w roku 1664 zagrał w Królewcu *Poskromienie złoŹnicy*. W rezultacie rozmaite, wnikliwe spostrzeżenia i domniemania zamyka zdaniem waŹkim: „Supozycja taka pozostać musi w sferze hipotez, od których w polskiej »prehistorii szekspirowskiej« uwolnić się nie da”¹⁵. Zgoda – nie da się. I ma to swój urok.

Po ukazaniu się pierwszego u nas wspólcześnie go leksykonu szekspirowskiego, którego autorzy – z rzeczywiŹcie nadmierną pewnoŹcią – okreŹlają konkretny repertuar granych w XVII-wiecznej Polsce sztuk Szekspira¹⁶, wyraŹnie poirytowany Komorowski raz jeszcze powrócił do wciąż kontrowersyjnego zagadnienia. Tytuł artykułu *Czy angielscy komedianci grali w Polsce Shakespeare’a* opatrzył w sposób znamieny, bynajmniej nie retorycznym, znakiem zapytania¹⁷. Powtórzył wszystkie wątpliwoŹci zgłaszane w wielu wcześniejszych publikacjach, generalnie podwaŹył argumentacje rzeczników hipotetycznej obecnoŹci Szekspira oraz innych pozycji z domniemanego repertuaru angielskich komediantów na scenach ówczesnej Rzeczypospolitej. Znowu a dobitnie ostrzegł przed skądinąd dobrze znaną sytuacją: „Wobec braku dokumentów potwierdzających wystawienie w Elblągu, Gdańsku i Warszawie jakiegokolwiek konkretnej sztuki, wszelkie dociekania opierać się muszą na bardziej lub mniej odległych w czasie i przestrzeni Źwiadectwach z terenu Niemiec i Austrii”. Przywołał ogłoszone juŹ przez Bernackiego w roku 1910 „dokumenty dla tematu podstawowe, czyli informacje o repertuarze zespołu Johna Greena w Grazu i DreŹnie”, zrelacjonował ostroŹne hipotezy Windakiewicza i Borowego¹⁸ sprzed II wojny oraz powojenne wzmianki, dociekania i ustalenia od Hahna po Limona, aby podsumować, Źe niemal wszystko to moŹna okreŹlić poŹpołu jako „szekspiroznawcze wishful thinking”. I niejako Źlusznie – jest to rzeczywiŹcie na swój sposób „myŹlenie Źyczeniowe”, którego reprezentanci z konsekwentnym napięciem dąŹeń badawczych Źyczą sobie zgromadzić maksimum racjonalnych przesłańek ku postawieniu uzasadnionych w takim Źwietle hipotez. A w całym owym stylu i toku

¹⁵ J. Komorowski, *Księżca Radziwiłła spotkanie z Shakespearem. Poskromienie złoŹnicy w Królewcu w 1664 roku*, Pamiętnik Teatralny 1996, z. 3-4, s. 423, 426.

¹⁶ Por.: M. Gibińska, M. Kapera, J. Fabiszak, *Szekspir. Leksykon*, Kraków 2003, s. 47.

¹⁷ J. Komorowski, *Czy angielscy komedianci...*, s. 5-14.

¹⁸ Por.: L. Bernacki, *Notatki do dziejów...*, s. 268-276; W. Borowy, *Angielscy komedianci w Polsce*, Scena Polska 1938, z. 4, s. 757-759; S. Windakiewicz, *Teatr polski przed powstaniem sceny narodowej*, Kraków 1921; Italoman [Stanisław Windakiewicz], *Teatr Władysława IV*, Czas 1895, nr 285.

„szekspiroznawczego wishful thinking” przynajmniej rudymenta wydają się trudne do podważenia: skoro wędrowni Anglicy, gdzie się tylko byli pojawili na scenach Europy Centralnej, sięgali po swój rodzimy repertuar współczesny, to trudno sobie wyobrazić powód, dla którego akurat w Polsce Szekspira mieliby konsekwentnie pomijać. Oczywiście, zasada *per analogiam* nie ma mocy dowodowej – przy rekonstrukcji domniemanych pejzaży kulturowych jest natomiast dość przydatna. A i *wishful*, i zwłaszcza kierunek *thinking* uzasadnia.

Wobec gąszczu nieuchronnych wątpliwości Komorowski postuluje wszakże wręcz ascetyczną powściągliwość i następująco rekapitułuje – znane z jego wcześniejszych publikacji – stanowisko: „Spośród wszystkich zespołów, odwiedzających Polskę w pierwszych czterech dziesięcioleciach XVII w., tylko jeden, [...] kierowany przez Johna Greena, może tu wchodzić w rachubę. Tylko o nim bowiem wiemy na pewno, że grywał w Austrii i w Niemczech także utwory Shakespeare’a. [...] Dopiero zespół Johna Wayde’a i Williama Roe, który gościł w Gdańsku w latach 1644, 1647 i 1649, może być drugim i zarazem ostatnim »podejrzanym«, gdyż w Dreźnie w 1646 grał *Romea i Julię* (*Tragödia von Romeo und Julia*), a w Pradze w 1651 *Juliusza Cezara* (*Von Julio Caesare, dem ersten erwählten römischen Kaiser*)”. Co zaś do całej reszty domniemanych szekspirów u angielskich komediantów w Polsce, to – zdaniem badacza – „całkowity brak źródeł stawia tego rodzaju ewentualność poza obrębem dociekań naukowych”. W konsekwencji tak określonego, opartego wyłącznie na niezbitych dowodach źródłowych pola naukowych dociekań, swą rewizję dotychczasowego stanu badań Komorowski zamyka jednoznaczną konstatacją: w pierwszej fazie wizyt Anglików w Polsce jedynym, który w związku z Szekspirem wolno brać pod uwagę, jest zespół Johna Greena w latach 1607-1619, który „mógł, z prawdopodobieństwem pozwalającym na formułowanie hipotez, zaprezentować w Elblągu, Gdańsku i Warszawie (oraz w Nysie) po pierwsze – enigmatyczną sztukę »von dem Juden«, po drugie – dramat *Julio und Hyppolita*, czyli domniemaną przeróbkę *Dwóch panów z Werony*, wreszcie po trzecie – swobodnie przetłumaczonego *Tytusa Andronikusa*. Tragedia o Andronikusie pozostaje więc na placu jako jedyny utwór bezspornie Szekspirowski, którego odegranie w Polsce na początku XVII w. da się sensownie rozważyć. Potem dopiero Wayde i Roe, trzydziści lat później, być może pokazali gdańszczanom *Romea i Julię* i (lub) *Juliusza Cezara*. O *Hamlecie* zaś (czy *Królu Learze*) na dworze Zygmunta III Wazy będzie można mówić właściwie tylko wówczas, gdy w jakimś archiwum odnajdzie się zapis, poświadczający wypłacenie pewnej sumy florenów »Angielczykom, co byli przed Królem JMością, tragedyję o królewiczu duńskim odprawując«”¹⁹. Co do szans na odnalezienie gdzieś jeszcze tego typu rewelacyjnego dowodu pozostają sceptyczny w stopniu równym sceptycyzmowi Komorowskiego wobec dotychczasowego stanu dociekań repertuaru angielskich komediantów na scenach Rzeczypospolitej – fenomenowi już pewnie na zawsze w dużej mierze tajemniczego.

Nie ma jednakże powodów, by sceptycyzm skłaniał do pesymizmu. Rozważając hipotezy, pod uwagę brać przecież trzeba nie tylko te fakty i zjawiska, które wystą-

¹⁹ J. Komorowski, *Czy angielscy komedianci...*, s. 5, 7-8, 13-14.

piły „na pewno”. Postawa radykalnego purysty – oszańcowanego wyłącznie materiałami archiwalnymi i niezbitymi dowodami źródłowymi – nieuchronnie prowadzi do zatarcia granicy pomiędzy dwoma zgoła nieprzystawalnymi kategoriami: pewnością i hipotezą. W procesie poznania – czy ostrożniej: rozpoznawania – pejzaży przeszłości i jedna, i druga kategoria jest przydatna, by owe pejzaże rozważać sensownie. Jeśliby udało się w przyszłości odgrzebać marzący się badaczowi dokument – co pozwólmy sobie potraktować jako przejaw skrajnego *wishful thinking* właśnie – wówczas skończyłaby się cała zabawa badawcza i umysłowa łamigłówka: uzyskaliibyśmy prawo do mówienia już nie w kategorii hipotez, lecz faktów opartych na dowodach niezbitych.

Powściągliwość i nieufność Komorowskiego wobec hipotez godna jest szacunku. Zwolennikom rekonstrukcji przeszłości opieranych na hipotezie, wysnutych w dużym stopniu z porównawczych łamigłówek układanki przetrzebionych przez czas archiwalnych „puzzli”, służy rozsądną smyczą. Skoro więc zasłużonego badacza razi wobec niewykluczonych dramatów Szekspira w repertuarze angielskich komediantów w Polsce nawet słowo „przypuszczalny”,²⁰ ulegając przestrogom użyjmy wobec owych pozycji interesującego nas repertuaru jeszcze ostrożniejszego słówka: prawdopodobny. Optymistyczne podejrzewanie domniemanych zdarzeń o prawdopodobieństwo ich rzeczywistego zaistnienia – i więcej: odegrania niebłahej roli w kulturowym procesie – skłania do dalszego, ostrożnego oglądu nawet tych wątpliwych, lecz ze wszech miar godnych i wartych uwagi „puzzli” zatartego przez stulecia obrazu.

Lp.	Data	Miasto	Zespół / kierownik trupy	Język	Sztuki (autor przeróbki)
I. Spektakle w językach obcych					
1	1601	Gdańsk	Robert Browne ?	? ang./niem.	Prawdopodobny repertuar XVII-wiecznych trup angielskich w Polsce: <i>Dwaj panowie z Werony</i> , <i>Hamlet</i> , <i>Juliusz Cezar</i> , <i>Król Lear</i> , <i>Kupiec wenecki</i> , <i>Opowieść zimowa</i> , <i>Romeo i Julia</i> , <i>Tytus Andronikus</i>
2	1605	Gdańsk	Richard Machin– –George Webster– –Ralph Reeve	? ang./niem.	
3	1605	Elbląg	R. Machin– –G. Webster– –R. Reeve	? ang./niem.	

²⁰ Tamże, s. 13.

4	1605	Królewiec	R. Machin– –G. Webster– –R. Reeve	niem.	
5	1607	Gdańsk	John Green	? ang./niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
6	1607	Elbląg	J. Green	? ang./niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
7	1608-9 ?	Bytów	John Spencer	niem.	
8	1608-9	Szczecin	J. Spencer	niem.	
9	1608-9	Koszalin	J. Spencer	niem.	
10	1609 ?	Gdańsk	J. Spencer	? ang./niem.	
11	1609	Królewiec	J. Spencer	niem.	
12	1611	Gdańsk	J. Spencer	? ang./niem.	
13	1611	Królewiec	J. Spencer	niem.	
14	1611 ?	Warszawa	J. Spencer	niem.	
15	1612	Gdańsk	J. Green	? ang./niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
16	1612	Królewiec	J. Spencer	niem.	
17	1613	Królewiec	J. Spencer	niem.	
18	1615	Szczecin	Robert Archer	niem.	
19	1615	Koszalin	R. Archer	niem.	
20	1615	Gdańsk	R. Archer	? ang./niem.	
21	1615	Gdańsk	J. Green	? ang./niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
22	1616	Gdańsk	J. Green–Robert Reynolds	? ang./niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
23	1616	Królewiec	J. Spencer lub R. Archer	niem.	
24	1616	Warszawa	J. Green	niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
25	1617	Warszawa	J. Green	niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
26	1617	Warszawa	Richard Jones	niem.	
27	1617 ?	Wrocław	J. Green	niem.	
28	1617	Nysa	J. Green	niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
29	1618	Warszawa	R. Jones	niem.	
30	1618	Braniewo	J. Spencer	niem.	
31	1618	Elbląg	J. Spencer	? ang./niem.	
32	1618	Królewiec	J. Spencer	niem.	
33	1619	Gdańsk	R. Jones	? ang./niem.	

34	1619	Gdańsk	J. Spencer	? ang./niem.	
35	1619	Gdańsk	R. Browne– –J. Green	? ang./niem.	? <i>Dwaj panowie z Werony</i> ? <i>Hamlet</i> ? <i>Juliusz Cezar</i> ? <i>Król Lear</i> ? <i>Kupiec wenecki</i> ? <i>Opowieść zimowa</i> ? <i>Romeo i Julia</i> ? <i>Tytus Andronikus</i>
36	1619	Elbląg	J. Spencer	? ang./niem.	
37	1619	Królewiec	J. Spencer	niem.	
38	1619	Warszawa	R. Jones	niem.	
39	1620	Warszawa	R. Jones	niem.	
40	1620-2 ?	Warszawa	R. Jones	niem.	
41	1628 ? -32	Warszawa	R. Archer	niem.	
42	1635 ?	Królewiec	R. Archer	niem.	
43	1636	Gdańsk	R. Archer	niem.	
44	1636-8	Warszawa	R. Archer	niem.	
45	1638	Gdańsk	R. Archer	niem.	
46	1638	Elbląg	R. Reynolds	niem.	
47	1638-9	Warszawa	R. Archer	niem.	
48	1639	Gdańsk	R. Archer	niem.	
49	1639	Królewiec	R. Reynolds	niem.	
50	1639 ?	Wilno	R. Archer	niem.	
51	1639-40	Warszawa	R. Archer	niem.	
52	1640	Gdańsk	R. Archer	niem.	
53	1640	Elbląg	R. Reynolds– –R. Archer	niem.	
54	1640	Królewiec	R. Reynolds– –R. Archer	niem.	
55	1640-2	Warszawa	R. Reynolds– –R. Archer	niem.	
56	1643	Gdańsk	R. Archer ? John Wayde– –William Roe ?	niem.	
57	1643-4 ?	Warszawa	J. Wayde–W. Roe	niem.	
58	1644	Gdańsk	J. Wayde–W. Roe	niem.	? <i>Juliusz Cezar</i> ? <i>Romeo i Julia</i>
59	1644	Elbląg	J. Wayde–W. Roe	niem.	
60	1644	Królewiec	J. Wayde–W. Roe	niem.	
61	1647	Gdańsk	J. Wayde–W. Roe	niem.	? <i>Juliusz Cezar</i> ? <i>Romeo i Julia</i>
62	1647	Królewiec	J. Wayde–W. Roe	niem.	
63	1649	Gdańsk	George Jolly ?	niem.	
64	1650	Gdańsk	G. Jolly	niem.	
65	1653	Gdańsk	The Archduke Leopold's	niem.	
66	1654	Gdańsk	W. Roe	niem.	

67	1658	Wrocław	?	niem.	
68	25 (? 27) VII 1664	Królewiec	? Carl Andreas Paulsen (zespół Carlischen Comoedianten Gesellschaft lub Carlische hochdeutsche Komödianten-Compagnie)	niem.	<i>Die böse Katerine</i> wg <i>Poskromienia złoŃnicy</i>
69	1669	Kraków	George Bentley	niem.	
70	1669	Warszawa	G. Bentley	niem.	
71	1670	Gdańsk	G. Bentley	niem.	
72	1692	Wrocław	Andreas Elenson (Hochdeutsche Comoedianten trupa wiedeńska)	niem.	<i>König Lear aus England</i>
73	1701	Toruń	A. Elenson (Hochdeutsche Comoedianten trupa wiedeńska)	niem.	<i>König Lear aus England</i>
74	poŃmiędzy 1764 i 1767	Gdańsk	Franciscus Schuch jr.	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Christian Friedrich Weisse)
75	10 VIII 1768	Gdańsk	Karl Theophil Döbbelin	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse) powt. 19 VIII, 22 IX, 17 XI
76	6 IX 1768	Gdańsk	K. T. Döbbelin	niem.	<i>Richard der Dritte</i> (Ch. F. Weisse) powt. 14 IX, 6 X
77	? 1768	Królewiec	K. T. Döbbelin	niem.	<i>Richard der Dritte</i> (Ch. F. Weisse)
78	lata 1770.	Rydzyzna	zespół niemiecki	niem.	<i>Richard der Dritte</i> (Ch. F. Weisse)
79	9 IV ? 1772	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft deutscher Schauspieler Johanne Carolina Schuch	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse) Romeo: Schmidt Julia: J. C. Schuch Matka Julii: Adeleide Neuhof
80	? ? 1772	Królewiec	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse) Romeo: Schmidt Julia: J. C. Schuch
81	8 V 1774	Warszawa	Johann Joseph Felix Kurz	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse) Romeo: Schmidt ? Matka Julii ? : Teresina Kurz
82	8 VI 1775	Warszawa	J. J. F. Kurz	niem.	<i>Romeo und Julie</i>

					(Ch. F. Weisse) Romeo: Schmidt ? Julia: Joanna Sacco ? Matka Julii ?: A. Neuhof
83	? 1777	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (Friedrich Ludwig Schröder)
84	18 VIII 1778	Warszawa	Louis Montbrun	franc.	<i>Romeo & Juliette – Romeusz i Julisia</i> (Jean François Ducis)
85	16 VIII 1779	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse)
86	28 X 1779	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder) Hamlet: Siegfried Gotthilf Koch[Eckardt] powt. 29 X, 1, 2, 4, 9, 15, 18 XI
87	19 III 1780	Królewiec	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder) Hamlet: S. G. Koch Królowa: J. C. Schuch Ofelia: Friederike Schuch
88	1780 ?	Rydzyzna	zespół niemiecki	niem.	<i>Die ländlichen Hochzeits- feste</i> (Ch. H. Moll wg <i>Snu nocy letniej</i>)
89	1780	Wrocław	Johan Christian Wäser	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder ?) Hamlet: J. Ch. Wäser i Karl Ludwig Wothe
90	4 VIII 1781	Warszawa	Bartolomeo Constantini	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder) Hamlet: Gottlieb Friedrich Lorenz Królowa: Karoline Amor Ofelia: Karoline Reinner Laertes: Franz Reiner 5 VIII: Hamlet: Joseph Boden- denburg powt. 15 VIII, 29 XI
91	31 VIII 1781	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Kaufmann von Venedig, oder Liege und Freundschaft</i> (Franz Joseph Fischer) Shylock: S. G. Koch
92	6 IX 1781	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder) Hamlet: S. G. Koch (po nim, do końca wieku, w Gdańsku tę rolę grali: Andreas Adolf Engelhardt, Carl Czechtitzky, Friedrich Wilhelm Haffner, Anton Schwarz, Arnoldi, Carl

					Rosse, Franz Xaver Carnier, Werner) Królowa: J. C. Schuch (grała tę rolę w Gdańsku do 1787 r.) Ofelia: F. Schuch (grała tę rolę w Gdańsku do końca wieku, od 1788 r. jako F. Bachmann) powt. 18 IX, 9 XI
93	22 X 1781	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>König Lear</i> (? F. L. Schröder) Lear: Johann Faust
94	15 XI 1781	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Macbeth</i> (Gottlieb Stephanie) Makbet: S. G. Koch Lady: J. C. Schuch powt. 16 XI
95	1781	Królewiec	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Kaufmann von Venedig, oder Liege und Freundschaft</i> (F. J. Fischer) Schylock: S. G. Koch
96	28 I 1782	Warszawa	Bartolomeo Constantini	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse) Romeo: J. Bodenburg Julia: K. Reinner Matka Julii: K. Amor Ojciec Julii: G. F. Lorenz
97	5 II 1782	Królewiec	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder) Hamlet: S. G. Koch Królowa: J. C. Schuch Ofelia: F. Schuch
98	18 III 1782	Królewiec	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Macbeth</i> (G. Stephanie) Makbet: S. G. Koch Lady: J. C. Schuch powt. IV
99	1782 lato	Lwów	Joseph Hilverding (zespół austriacki)	niem.	?
100	1 X 1782	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
101	9 IX 1783	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse)
102	14 X 1783	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
103	1783/84	Lwów	Franz Anton Göt-	niem.	<i>König Lear</i> (F. L. Schröder)

			tersdorf		lub Johann Christian Bock)
104	1783/84	Lwów	F. A. Göttersdorf	niem.	<i>Richard der Dritte</i> (Ch. F. Weisse)
105	1783/84	Lwów	F. A. Göttersdorf	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse lub Friedrich Wilhelm Gotter)
106	wiosna 1785	Lwów	J. Hilverding– –F. A. Göttersdorf	niem.	<i>Gassner der Zweite</i> (Johann Friedrich Schink wg <i>Poskromienia złoŃnicy</i>)
107	22 VIII 1785	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Gerechtigkeit und Rache</i> (Wilhelm Heinrich Brömel wg <i>Miarki za miarkę</i>)
108	7 III 1786	Kraków	I. Schrottenstein	niem.	<i>Gassner der Zweite, oder</i> <i>So treibt man den Teufel aus</i> (J. F. Schink wg <i>Poskro-</i> <i>mienia złoŃnicy</i>)
109	około 2 X 1786	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Gassner der Zweite, oder So</i> <i>treibt man den Teufel aus</i> (J. F. Schink wg <i>Poskro-</i> <i>mienia złoŃnicy</i>)
110	16 X 1786	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
111	około 19 X 1786	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Richard der Dritte</i> (Ch. F. Weisse, „przerobił” Carl Steinberg) Ryszard: C. Czechtitzky Królowa matka: J. C. Schuch Elżbieta: F. Schuch
112	około 10 I 1787	Gdańsk	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder) <i>Hamlet</i> : C. Czechtitzky
113	1787	Królewiec	Schuchische Gesellschaft	niem.	<i>Richard der Dritte</i> (Ch. F. Weisse, „przerobił” C. Steinberg) Ryszard: C. Czechtitzky Królowa matka: J. C. Schuch Elżbieta: F. Schuch
114	między 22 X a 26 XI 1788	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Gerechtigkeit und Rache</i> (W. H. Brömel wg <i>Miarki za miarkę</i>)
115	około 20 VIII 1789	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
116	około 25 VIII 1789	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>König Lear</i> (F. L. Schröder)
117	lata 1790.	Lwów	Franz Heinrich Bulla	niem.	<i>Hamlet</i>
118	lata 1790.	Lwów	F. H. Bulla	niem.	<i>König Lear</i>

119	około 2 I 1790	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Heinrich der Vierte</i> (F. L. Schröder wg <i>Henryka IV</i>)
120	między 9 a 25 XI 1791	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
121	20 VIII 1792	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
122	13 VII 1793	Warszawa	F. H. Bulla	niem.	<i>Macbeth</i> (G. Stephanie) Makbet: F. Bulla Lady: Sophie Goldammer
123	9 IX 1793	Warszawa	F. H. Bulla	niem.	<i>König Lear, oder Der kindliche Undank</i> (F. L. Schröder ?) Lear: F. Bulla
124	około 27 IX 1793	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
125	12 VI 1794	Lwów	F. H. Bulla	niem.	<i>Romeo und Julie</i> (Ch. F. Weisse)
126	2 VIII 1794	Gdańsk	F. H. Bulla	niem.	<i>Die Quälgeister</i> (Heinrich Beck i Dawid Beil wg <i>Wiele halasu o nic</i>) powt. 26 VIII
127	22 VIII 1794	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
128	16 IX 1794	Lwów	F. H. Bulla	niem.	<i>Gideon von Tromberg</i> (W. H. Brömel wg <i>Wesołych kumoszek z Windsoru</i>)
129	7 X 1796	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Die Quälgeister</i> (H. Beck wg <i>Wiele halasu o nic</i>)
130	16 X 1796	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Macbeth</i> (Gottfried August Bürger)
131	22 X 1796	Kraków	K. L. Wothe	niem.	<i>Gassner der zweite, oder die bezähmte Widerbellerin</i> (J. F. Schink wg <i>Poskro- mienia złoŃnicy</i>) powt. 26 XII
132	12 XI 1796	Lwów	Wojciech Bogusławski	niem.	<i>König Lear, oder Der kindliche Undank</i> (F. L. Schröder ?)
133	19 XII 1796	Lwów	W. Bogusławski	niem.	<i>Hamlet, Prinz von Dänmark</i> (F. L. Schröder) Hamlet: Inkanowitz Król: Konrad Müller Królowa: Spiri

					Oldenholm: Johann G. Zumpe Ofelia: Müller Gustaw: Karl Burghauser Duch: Alois Brera Laertes: Haller Gildenstern: Schöninger
134	7 I 1797	Kraków	K. L. Wothe	niem.	<i>Gerechtigkeit und Rache</i> (W. H. Brömel wg <i>Miarki za miarkę</i>)
135	17 I 1797	Lwów	W. Bogusławski	niem.	<i>Macbeth</i> (G. Stephanie) Makbet: F. Bulla Lady: Anna Lampel Makduf: A. Brera Malkolm: Inkanowitz powt. 2 XI
136	24 II 1797	Kraków	K. L. Wothe	niem.	<i>Hamlet</i> (F. G. Schröder) Hamlet: K. L. Wothe
137	14 XII 1797	Lwów	W. Bogusławski	niem.	<i>Gerechtigkeit und Rache</i> (W. H. Brömel wg <i>Miarki za miarkę</i>) powt. 12 I 1798
138	19 II 1798	Kraków	K. L. Wothe	niem.	<i>Gassner der Zweite, oder die bezähmte Widerbellerin</i> (J. F. Schink wg <i>Poskromienia złoŃnicy</i>)
139	21 IX 1798	Gdańsk	Geschwister Schuch	niem.	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder)
140	24 I 1799	Kraków	Jacek Kluszewski	niem.	<i>Die Quälgeister</i> (H. Beck i D. Beil wg <i>Wiele hałasu o nic</i>) powt. 25 I
I. Spektakle w językach obcych					
141	1782	Warszawa	Teatr Narodowy		<i>Samochwał albo Amant wilkolak</i> Jean-Marie Collot d'Herbois wg <i>Wesołych kumoszek z Windsoru</i> , tłum. Franciszek Zabłocki
142	1786	Warszawa	Teatr Narodowy		<i>Samochwał...</i>
143	? 21 VIII 1793	Lwów			<i>Henryk IV, król angielski</i>
144	20 XII 1796	Lwów	Wojciech Bogusławski		<i>Groby Werony, czyli Romeo i Julia</i> (L. S. Mercier wg Ch. F. Weisse'a) tłum. Józef Kossakowski Romeo: W. Bogusławski? Julia: Franciszka Pierożyńska

				w obsadzie też Kazimierz Owsieński dek. Innocento Maraino powt. 8 I, 18 II, 7 XII 1797, 23 II 1798
145	9 IV 1798	Lwów	W. Bogusławski	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder) tłum. i reż. W. Bogusławski Hamlet: W. Bogusławski Klaudiusz: K. Owsieński Gertruda: Magdalena Jasińska Ofelia: F. Pierożyńska dek. Antoni Smuglewicz powt. 15 IV, 29 VII, 26 XI 1798, 7 II 1799
146	28 III 1799	Warszawa	Agnieszka Truskolaska (Wielki Teatr przy Kollegium Krajowym)	<i>Hamlet</i> (J. F. Ducis) tłum. Andrzej Horodyski Królowa: A. Truskolaska, Ofelia: Józefa Truskolaska powt. 21 IV
147	1799 (po 1 IX)	Warszawa	Teatr Narodowy W. Bogusławski	<i>Groby Werony, czyli Romeo i Julia</i> (L. S. Mercier wg Ch. F. Weisse'a) tłum. Józef Kossakowski Julia: J. Truskolaska ? dek. Antoni Smuglewicz powt. 1800
148	IV 1800	Warszawa	Teatr Narodowy W. Bogusławski	<i>Hamlet</i> (F. L. Schröder) tłum. i reż. W. Bogusławski Hamlet: Marcin Szymanowski Królowa: A. Truskolaska Ofelia: J. Truskolaska Laertes: Michał Pawłowicz (2 przedstawienia)

* W nawiasach kwadratowych podane są numery przedstawień podanych w tekście, do których odnosi się dana pozycja:

- Abramowicz M., *Dyrektorzy teatrów na Targu Węglowym*, [w:] *200 lat teatru na Targu Węglowym w Gdańsku*, red. J. Ciechowicz, Gdańsk 2004, s. 537-573 [111]
Allgemeines Europaeisches Journal [Brno], grudzień 1796 [130]; luty 1797 [135]
Argumentum actionum [Króla Leara], [w:] *Toruńskie druki ulotne 1696-1790*, Książnica Miejska w Toruniu, sygn. 4850 [73]
Babnis M., *Źródła do dziejów teatru gdańskiego w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN (XVIII-XIX wiek)*, [w:] *200 lat teatru...*, s. 107-142 [74, 93, 111]
Bąkowski K., *Teatr krakowski 1796-1848*, t. 1, Kraków 1905 [136]
Bentkowski F., *Historia literatury polskiej*, t. I, Warszawa 1814 [146]
Bernacki L., *Shakespeare w Polsce do końca XVIII wieku*, [w:] *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta*, t. II, Lwów 1925, s. 151-189 [81, 82, 84, 88, 90, 122, 123; daty dziennej pozycji 81 nie potwierdzają inne źródła i opracowania; pozycję 88 potwierdza jedynie Hahn]

- Bernacki L., *Wstęp*, [w:] F. Zabłocki, *Sarmatyzm*, Kraków 1928, s. I-XLVIII [84, 90, 122, 123, 141, 142, 144, 145]
- Bernacki L., *Źródła niektórych komedii Fr. Zabłockiego*, Pamiętnik Literacki 1907, s. 311-325 [141]
- Bogusławski W., *Hamlet, królewic duński. Tragedia w pięciu aktach Shakespeara, z niemieckiej, podług poprawy Schroedera przełożona, 1797*, [w:] *Dzieła dramatyczne*, t. IV, Warszawa 1821, s. 5, 21-148 [145]
- Bogusławski W., *Shakespeare*, [w:] *Dzieła dramatyczne...*, s. 7-20. [145]
- Bogusławski W., *Uwagi nad Hamletem*, [w:] *Dzieła dramatyczne...*, s. 149-159 [145, 148]
- Bolte J., *Das Danziger Theater in 16. und 17. Jahrhundert*, Hamburg und Leipzig 1895 [1, 2, 5, 10, 12, 15, 20-22, 33-35, 43, 45, 48, 52, 56, 61, 63-66]
- Borowy W., *Angielscy komediancy w Polsce*, Scena Polska 1938, z. 4, s. 757-759 [5, 21, 22, 24, 29, 35, 44, 47, 55, 70]
- Catalogue des Nouveautés*, Journal Littéraire de Varsovie 1778, t. I, s. 163-164 (*IV Cahier De Janvier*) [90]
- Creizenach W., *Die Schauspiele der englischen Komödianten*, Berlin und Stuttgart 1889 [68, 72]
- [*Danziger Theaterzettel*], *zbiór XVIII-wiecznych gdańskich afiszów teatralnych*, Biblioteka Gdańska PAN, sygn. od 21480 40 [91, 92, 111, 112]
- Estreicher S., *Szekspir w Polsce XVIII wieku*, Kraków 1892 [141]
- Galle L., *Wojciech Bogusławski i repertuar teatru polskiego w pierwszym okresie jego działalności (do roku 1794)*, Warszawa 1925 [141]
- [Gomperz Ludwig], *Billette der Madame F. an Madame R. über die Schuchische Schaubühne*, Danzig 1775 [79]
- [Gomperz Ludwig], *Kritische Bemerkungen über das Theater entworfen bei der Anwesenheit der Schuchischen Gesellschaft in Danzig im Jahr 1781*, Danzig [1781] [91-94]
- Got J., *Na wyspie Guaxary. Wojciech Bogusławski i teatr lwowski 1789-1799*, Kraków 1971 [103-106, 117, 118, 122, 123, 125, 126, 128, 132, 133, 135, 137, 144, 145]
- Got J., *Pod berłem Habsburgów (1796-1809)*, [w:] Jabłoński Z., *Dzieje teatru w Krakowie...*, s. 169-247 [140]
- Got J., *Repertuar teatru w Krakowie 1781-1843*, Warszawa 1969 [108, 131, 134, 136, 138, 140]
- Gross G., *Das Danziger Theater in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Leipzig 1939 [10]
- Hagen E. A., *Geschichte des Theaters in Preussen vornämlich der Bühnen in Königsberg und Danzig*, Königsberg 1854 [3]
- Hahn W., *Shakespeare w Polsce. Bibliografia*, Wrocław 1958 [2, 3, 5, 6, 21, 22, 24, 25, 35, 38, 72, 73, 81, 82, 84, 88, 90, 122, 123, 136, 141, 142, 144-148; data dzienna pozycji 83 niepotwierdzona w innych źródłach i opracowaniach]
- Herz E., *Englische Schauspieler und englisches Schauspiel zur Zeit Shakespeares in Deutschland*, Theater-Geschichtliche Forschungen, t. 18, Hamburg und Leipzig 1903 [5, 21, 22, 35]
- Jabłoński Z., *Dzieje teatru w Krakowie w latach 1781-1830*, Kraków 1980 [108]
- Jackl J., *Litteraria*, [w:] *Teatr Narodowy 1765-1794*, red. Jan Kott, Warszawa 1967, s. 331-431 [90]
- Jackl J., *Teatr i życie teatralne w gazetach i gazetkach pisanych (1763-1794)*, [w:] *Teatr Narodowy 1765-1794...*, s. 433-615 [90]
- Kąkol P., *Osiemnastowieczna droga do teatru na Targu Węglowym*, [w:] *200 lat teatru...*, s. 167-184 [91, 111]

- Kąkol P., *Repertuar teatru gdańskiego w XVIII wieku, materiały przed publikacją* [75, 76, 80, 85, 86, 91-94, 100-102, 107, 109-112, 114-116, 119-121, 124, 127, 129, 130, 139]
- Kąkol P., *Trzy premiery i stary utwór, czyli Szekspir na gdańskiej scenie w XVIII wieku*, Studia Bałtyckie. Polonistyka, t. I, Koszalin 1998, s. 163-200 [75, 76, 83, 87, 87, 91-95, 97, 98, 109, 111]
- Kąsinowski B., *Garść nowych szczegółów o dramatycznej twórczości Franciszka Zablockiego*, Pamiętnik Literacki 1905, s. 53-64 [141]
- Kindermann H., *Theatergeschichte Europas*, t. III, Salzburg 1959 [68]
- Klimowicz M., *Teatr Narodowy w latach 1774-1778*, [w:] *Teatr Narodowy w dobie Oświecenia. Księga pamiątkowa sesji poświęconej 200-leciu Teatru Narodowego*, Wrocław 1967, s. 38-52 [84]
- Komorowski J., *Czy angielscy komedianci grali w Polsce Shakespeare'a?*, Pamiętnik Teatralny 2003, z. 3-4, s. 5-14 [5, 6, 15, 21, 22, 24, 25, 28, 35, 56, 57, 58, 61]
- Komorowski J., *Korespondencja*, Dialog 1993, nr 12, s. 179-180 [143]
- Komorowski J., *Księżca Radziwiłła spotkanie z Shakespearem. „Poskromienie złoŹniczy” w Królewcu w 1664 roku*, Pamiętnik Teatralny 1996, z. 3-4 [68]
- Komorowski J., *„Makbet” Shakespeare’a w Polsce. Spis premier 1793-1990*, Pamiętnik Teatralny 1991, z. 1, s. 73-98 [122, 135]
- Komorowski J., *Pierwszy polski „Ryszard III”*, Pamiętnik Teatralny 1986, z. 1, s. 13-15 [76-78, 104, 111, 113]
- Komorowski J., *Piramida zbrodni. Makbet w kulturze polskiej 1790-1989*, Warszawa 2002 [68, 94, 122, 130, 135]
- Komorowski J., *Polskie szekspiriana*, Pamiętnik Teatralny 1991, z. 1, s. 5-17 [72, 73]
- Komsta K., *Źródła do dziejów teatru na Targu Węglowym w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku*, [w:] *200 lat teatru...*, s. 156-166 [92]
- Kott J., *Główne problemy teatru w dobie Oświecenia*, [w:] *Teatr Narodowy 1765-1794...*, s. 12-31 [145]
- Król-Kaczorowska B., *Budynki teatrów, dekoracje i kostiumy w Warszawie XVIII stulecia*, [w:] *Teatr Narodowy 1765-1794...*, s. 843-893 [145]
- Król-Kaczorowska B., *Teatr dawnej Polski. Budynki, dekoracje, kostiumy*, Warszawa 1971 [13]
- „Król Lear” – Argumentum* [oryginał niemiecki, 1701 ?; Książnica Miejska w Toruniu, sygn. 4850], przekład J. Komorowski, [w:] J. Komorowski, *Polskie szekspiriana...*, s. 7-11 [73]
- Lasocka B., *Polski Szekspir klasycystyczny (i romantyczny)*, [w:] *Od Shakespeare’a do Szekspira*, red. J. Ciechowicz, Z. Majchrowski, Gdańsk 1993, s. 95-105 [145]
- Lasocka B., *Teatr lwowski w latach 1800-1842*, Warszawa 1967 [99]
- Limon J., *Gdański teatr „elżbietański”*, Wrocław 1989 [1-6, 10, 11, 13, 15, 20-22, 31, 33-35, 37, 42, 43, 45, 46, 48, 53, 54, 56, 58-61, 64-66, 71]
- Limon J., *Gentlemen of a Company. English Players in Central and Eastern Europe, 1590-1660*, Cambridge 1985 [1-9, 11-45, 47-67]
- Limon J., *George Jolly w Gdańsku*, Pamiętnik Teatralny 1983, z. 2, s. 254-261 [63, 64]
- Limon J., *Komedianci angielscy w Warszawie*, Pamiętnik Teatralny 1979, z. 3/4, 469-477 [24-26, 29, 38-41, 44, 47, 51, 55]
- [*Mercier Louis wg Christiana Friedricha Weisse’a*], *Groby Werony [wg Romea i Julii]. Drama w 5 aktach z Francuskiego przetłumaczona [prz. Józef Kossakowski]*, rkps Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. BOZ 991 [144]
- Ozimek S., *Udział Monitora w kształtowaniu Teatru Narodowego (1765-1785)*, Wrocław 1957 [72, 73, 81, 141]

- Pawłowiczowa J., *Teoria i krytyka*, [w:] *Teatr Narodowy 1765-1794...*, s. 69-330 [81, 82, 84, 90, 96, 144, 145, 148]
- Raszewski Z., *Bogusławski*, t. I, II, Warszawa 1972 [122, 123, 141, 144, 145]
- Raszewski Z., *Jeszcze o teatrze zawodowym w dawnej Polsce*, Pamiętnik Teatralny 1955, z. 2, s. 150-157 [4, 13, 14, 24, 69, 70, 73]
- Raszewski Z., „*Samochwał*”, *Teatr* 1965, nr 8, s. 3-4 [141]
- Raszewski Z., *Staroświecczyzna i postęp czasu*, Warszawa 1963 [141]
- Raszewski Z., *Z tradycji teatralnych Pomorza, Wielkopolski i Śląska*, Wrocław 1955 [5, 22]
- „*Romeo und Julie*”, *Annonces et Avis Divers* [Warszawa] 1782, nr 27. Prz. Janiny Pawłowiczowej pt.: „*Romeo i Julia*” *Weissego*, [w:] Pawłowiczowa J., *Teoria i krytyka...*, s. 231-232 [96]
- Samochwał albo Amant wilkołak, komedia w czterech aktach na Teatrze Warszawskim reprezentowana* [prz. Franciszek Zabłocki z przeróbki francuskiej Jean-Marie Collot d’Herbois], Warszawa, w Drukarni P. Dufour drukarza J. K. Mci, 1782 [141]
- Samochwał albo Amant wilkołak, komedia w czterech aktach na Teatrze Warszawskim reprezentowana*, [w:] *Teatr Franciszka Zabłockiego*, opr. J. Pawłowiczowa, t. I: *Pograniczne farsy i komedii obyczajowej*, Wrocław 1994, s. 441-521; Nota edytorska, s. 586-588 [141]
- Satori-Neumann B., *Dreihundert Jahre berufständiges Theater in Elbing*, Danzig 1936 [6, 16, 31, 36, 46, 53, 54]
- Sentiments d’un amateur du théâtre*, *Annonces et Avis Divers* [Warszawa] 1781, nr 2. Prz. Janiny Pawłowiczowej pt.: *Uwagi miłośnika teatru. O reprezentacji „Hamleta” na scenie niemieckiej w Warszawie*, [w:] Pawłowiczowa J., *Teoria i krytyka...*, s. 217-218 [90]
- Shakespeare W., *Henryk IV, Król Angielski. Anonimowy rękopis teatralny grany 21 sierpnia 1793*, odnalazł i opr. A. Żurowski, *Dialog* 1993, nr 10, s. 69-103 [143]
- Stadniczeńko I., *Przedstawienie „Króla Lira” w Toruniu w pierwszej połowie XVIII wieku*, *Tygodnik Toruński* 1924, nr 10, s. 1-2, nr 11, s. 2, nr 12, s. 1-2, nr 14, s. 1-3 [73]
- Tarnawski W., *O polskich przekładach dramatów Szekspira*, Kraków 1914 [141]
- Teatr Franciszka Zabłockiego*, opr. J. Pawłowiczowa, t. V: *W stronę teatru muzycznego*, Wrocław 1997 [141, 142]
- Teatr Wojciecha Bogusławskiego w latach 1799-1814*, opr. E. Szwankowski, Wrocław 1954 [146, 147]
- Wierzbicka-Michalska K., *Aktorzy cudzoziemscy w Warszawie w XVIII wieku*, Wrocław 1975 [78-82, 84, 89, 90, 96, 111, 122, 123]
- Wierzbicka-Michalska K., *Teatr w Polsce w XVIII wieku*, Warszawa 1977 [78, 79, 81, 82, 84, 90, 96, 122, 123]
- Wołoszyńska Z., *Kronika*, [w:] *Teatr Narodowy 1765-1794...*, s. 29-68 [84, 90, 122, 123, 141]
- W.[ysocki] J. K., *Moje postrzeżenia nad teatrem. O stanie teatru polskiego*, Nowy Pamiętnik Warszawski 1801, t. III, s. 107-118 [141]
- Zalewski A., *Krótką kroniką teatru polskiego*, [w:] Bernacki L., *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta*, t. I: *Źródła i materiały*, Lwów 1925, s. 387-409 [146, 147]
- Zawadzki W., *Teatr we wspomnieniach i listach*, [w:] *Teatr Narodowy 1765-1794...*, s. 617-739 [144, 145, 146, 148]
- Żurowski A., *Demon? błażen? cynik? czyli Żywot sceniczny Ryszarda III Wiliama Szekspira w teatrze polskim*, Gdańsk 2000 [76-78, 104, 111, 113, 143]
- Żurowski A., *Szekspiady polskie*, Warszawa 1976 [141, 143-146]